

Egy kérdés visszafordítása

Jan Baudouin de Courtenay emlékére, halálának 50. évfordulóján

Aki ma itthon a nyelvtudomány elvi kérdései iránt érdeklődik, s a modern leíró nyelvészet kezdeteit nem az amerikai strukturális majd generatív kísérletek kezdetétől számítja (tudományelőttinek minősítve mindent, ami addig volt), az ebben a visszaszámlálásban általában az 1930-as években felvirágozott prágai iskoláig jut el, és rajta keresztül legföljebb FERDINAND DE SAUSSURE posztumusz művéig. S — másrészt — aki napjainkban JAN BAUDOUIN DE COURTENAY nevét hallja, eléggé egyértelműen a szlavisztika (mondhatnám: a „szakszlavisztika”) területén helyezi el őt; — már ha egyáltalán tud ezzel a névvel mit kezdeni.

Pedig ez a tévedés nemcsak a tények tükrében tűnik megokolatlannak, hanem saját, hazai tudománytörténeti adataink fényében is. „Bevezetés a fonológiába” című, 1932-ben megjelent úttörő áttekintésében (MNYTK. 33. szám) LAZICZIUS GYULA az „I. Általános fonológia” megjelölésű fejezetnek összesen harminc lapjából (3—32) tizenegyet szentel a „2. Történeti előzmények” alfejezetre (4—14), s ezt szinte egészében (vagyis az általános fonológiáról szóló részt egyharmad részében) Baudouin de Courtenay tanításainak és tanítványainak ismertetésével tölti ki.

Lazicziusnak ez a gesztusa a maga idejében föltétlenül bátor volt. Orosz — vagy akárcsak oroszországi — szerzőket idézni, akárha forradalom előttiéket, nem számított éppen veszélytelen vállalkozásnak azokban az években; s még kevésbé az olyan (az akkori Moszkvában és Leningrádban élő és működő) kortárs szovjet nyelvészeket emlegetni, mint Scserba, Polivanov, Sor, Vinokur, Tomasevszkij és mások. De bátorság volt ez azokkal a Baudouin-tanítványokkal szemben is (s itt gondolhatunk Trubetzkoyra és Jakobsonra egyaránt), akik — a prágai iskolához kapcsolódván — mesterüknek gondolatait jóval nagyobb mértékben népszerűsítették, mint a nevét.

A fonológia területén Laziczius már akkor őket megillető súlyrendbe rakta a két nagy elődöt. E stúdium kezdeményezésében Saussure szerepét szinte csak a „fonológia” terminus használatára korlátozódva látja; hozzátéve, hogy „különbséget tesz fonétika és fonológia között, de egészen más értelemben”, mivel fonetikának a hangtörténetet nevezi, fonológiának a leíró hangtant, a fonetikát (i. m. 4). S alig néhány sorral alább át is tér már a pályatársra, mondván: „ha a fonológia történeti kialakulását nézzük, nem annyira Saussure, mint inkább Baudouin de Courtenay munkásságát kell döntőbb jelentőségűnek tartanunk” (i. m. 5).

Pályájuk Laziczius szerint „sok tekintetben meglepő hasonlóságot mutat”. Ehhez a megállapításhoz jegyzetet fűz, a következő szöveggel: „Hogy személyesen ismerték-e egymást, biztosan nem tudjuk. Az 1881/82-es tanévet

Baudouin de Courtenay külföldön tölti, megfordul Párisban is, ahol ugyanakkor kezdi meg működését Saussure és École pratique des hautes études-ön. Baudouin akkor már ismerte a Memoire-t, és nincs kizárva, hogy megragadta az alkalmat a személyes megismerkedésre is" (uo.).

Lehet persze, hogy szubjektív volt az értelmezésem; de ez a részlet (a „már ismerte” és a „megragadta az alkalmat” suggallatára talán) bennem az első olvasáskor (úgy 1940 táján) s azóta is egyértelműen így rögzítette a kérdést: „Ismerte-e hát Baudouin Saussure-t!” Annál is inkább, mert ugyanazon a lapon maga Laziczius — és aligha elsőként — nem Saussure-t nevezi „a svájci Baudouin”-nak, hanem fordítva, Baudouin de Courtenay-ról írja, Saussure legfontosabb elméleti tételeinek jelzése után: „A szláv Saussure-t ugyanezek a kérdések foglalhozattják” [az én kiemelésem — D. L.].

S most egy még szubjektívabb hozzátoldás az előbbiekhöz, de annál (és: azoknál) objektívabb kihangzással! — Ez év (1979) szeptember 4–7. között nemzetközi tudományos ülésszakon vehettem részt Varsóban, Jan Baudouin de Courtenay halálának 50. évfordulója alkalmából. A lengyel akadémia meg a varsói és a krakkói egyetem meghívottjaként három világrész tizenkilenc országából összesen száz (pontosabban: 103) előadó taglalta azt a kérdést, amelyet a konferencia címeént így fogalmazott meg a rendező bizottság: „Jan Baudouin de Courtenay és a világ nyelvtudománya”.

Itt azután bizonyossággá erősödött bennem az, amit H. TÓTH IMRÉNEK (e konferencián útítársamnak, s e számban szerzőpáromnak) korábbi közleményeiből csak gyanítottam (vö. BIHARI J.—H. TÓTH I., B. de C. általános nyelvészeti jegyzete. 1909, kny. Eger 1963; — H. TÓTH IMRÉNÉ—H. TÓTH IMRE, A gyogyepedagógia és a nyelvtudomány kapcsolata J. B. de C. munkásságában, kny. Budapest 1964; — BIHARI J.—H. TÓTH I., J. B. de C., a modern nyelvtudomány úttörője, kny. Eger 1965; — H. TÓTH I.—HORGOSI Ö. A nyelvoktatás kérdései J. B. de C. munkásságában, kny. Debrecen 1966). Nevezetesen: hogy a bennem élő kérdést vissza kell fordítani, mert helyesen így hangzik: „Ismerte-e Saussure Baudouint?”, vagyis a „svájci Baudouin” a valódit, a lengyel—oroszt!

A kereken száz kiselőadás képet adott Baudouin de Courtenay életútjáról, tudományos pályájáról, politikai, társadalmi és tudományetikai nézeteiről. Feltárta sok helyszínű, sokarcú és soknyelvű munkásságának legmélyebb és legszerveesebb alap gondolatát: az emberiség egységének s ezen belül nyelvi sokféleségének fel- és elismerését. Rámutatott a konferencia minden olyan nyelvre (főleg szlávokra, de románokra és másokra is, egészen a közös nemzetközi másodnyelvig), amellyel a kiváló tudós foglalkozott; s minden olyan kutatási területre, amely merített vagy még ezután meríthet e mozgékony elme hagyatékából. Részletezte kapcsolatát a nyelvelmélettel, a pszicholingvisztikával, a szociolingvisztikával, az általános és areális nyelvtipológiával, a nyelvi karakterisztikával, a szemiotikával. Fényt villantott az általa kezdeményezett vagy továbbművelt stúdiumokra: a fonológiára, grafemikára, szinkrón nyelvelírásra, a morfológiai alternációk vizsgálatára, a szemantikára, lexikológiára és lexikográfiára, dialektológiára, elimológiai kutatásra. Nemesak az általa alapított (kazányi, tartui, pétervári, varsói) iskolákat vették sorra a beszámoló, hanem a kiváló nyelvésznek egyéb területeken (a prágai iskolán, a koppenhágai glosszematikán, a strukturalista törekvéseken, a generatív próbálkozásokon) kimutatható hatásait is.

A szervező bizottság elnöke (egyebekben a varsói egyetem polonista professzora), MIECZYSLAW SZYMCZAK, érdeklődéssel kísért bevezető előadásában kitért Baudouin de Courtenay és Saussure kapcsolatainak kérdésére is. Rámutatott: GODEL nemrégiben igazolta, hogy Saussure a beszéd és a nyelv elválasztásában a saját bevallása szerint is Baudouin de Courtenay gondolataira épített.

„Tudjuk — idézem Szymczaktól —, hogy 1881-ben Baudouint tagjává választotta a Párizsi Nyelvész Társaság. Ezen a réven két előadást is tartott ott... E párizsi tartózkodása idején találkozott Baudouin az akkor 25 éves Saussure-rel. [Baudouin ekkor harminchetedik évében volt, s pályája első deledőjén — D. L.] Ettől kezdve minden publikációjából küldött példányt a Társaság könyvtárának. Ezek közül sok épp Saussure magán-könyvgyűjteményében maradt meg. E tények elsorolásával azt kívánám bizonyítani, hogy Saussure ismerte Baudouin nézeteit, és jócskán merített is belőlük. L. V. Scserba, Baudouin egyik tanítványa, már a húszas évek elején észrevette ezt. Szerinte, amikor Saussure Cours de linguistique générale című könyvének első példánya eljutott Leningrádba, az emberek meglepetten vették észre, hogy a legendás könyv igen sok olyan gondolatot tartalmaz, amely évtizedek óta ismerős szentpétervári körökben, Baudouin írásai és előadásai révén.” (A konferencia elnöki bevezető előadásának angol nyelvű sokszorosított szövegéből. — H. Tóth Imre szívességéből jelezhetem a forrásokat is. Az említett találkozások adatai visszakereshetők a „Ferdinand de Szoszjur: Trudi po jazikoznaniju” c. kiadványban (Moszkva 1977. 663—664); Scserba idézett megjegyzése megtalálható a következő helyen: L. V. Scserba: Izbrannie raboti po russzkomu jaziku. Moszkva 1957. 94. 1.)

BAUDOIN DE COURTENAY sem önálló kötettel nem szerepel még a (különben szépen és örvendetesen szaporodó) magyar nyelvű szakfordítás-irodalomban, sem egyetlen írással vagy szemelvénnel a hazai általános nyelvészeti szöveggyűjteményekben. Pedig helye lenne mindkettőben; ezt H. Tóth Imrénnek itt következő tanulmánya is igazolja. Gondolatainak hozzáférhetővé tétele ma is időszerű volna még: előremutató és előreleadító visszatekintés mai nyelvészeti gondolkodásunknak kelet-európai gyökereire, a jobban ismert nyugat-európaiak (és az érdemükön jóval felül becsült amerikaiak) mellett.

Ami meg a két fent említett szerző viszonyát illeti, arra nézve nagy egyetértéssel idézem Szymczakot (ugyancsak az elnöki bevezető előadásból): „... e két nagy nyelvtudományi elme — Baudouin és Saussure — kapcsolata további tanulmányozást igényel”; — most már e visszafordított kérdésfeltevéssel.

DEME LÁSZLÓ